

Рајна Драгићевић
Филолошки факултет, Србија, Београд
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

НЕКИ АСПЕКТИ УНИВЕРБИЗАЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се говори о универбизацији у разговорном функционалном стилу у савременом српском језику. На основу троделне анкете која је спроведена са три различите групе студената који студирају српски језик на Филолошком факултету Универзитета у Београду, ауторка покушава да одговори на неколико питања у вези са семантиком универба.

Кључне речи: универбизација, универб, творба речи, вишезначност универба, деривација, српски језик

This paper talks about univerbation in the conversational functional style in modern Serbian language. Based on the three-part survey with the three different groups of students who are studying Serbian language at the University of Belgrade, Faculty of Philology, the author tries to answer several questions regarding the semantics of univerbs.

Key words: univerbation, univerb, word formation, ambiguity of univerbs, derivation, Serbian language

1. Увод

У овом истраживању поћи ћемо од уобичајеног приступа универбизацији, који је у својим радовима на материјалу српског језика представио Б. Ћорић (2008: 161). “У одређеним комуникативним сферама”, каже Б. Ћорић, “тежи се ка рационализацији у коришћењу језичких средстава, што синтагматску номинацију чини нерационалном [...] Један тип универбизације јесте и скраћивање двочланих, синтагматских назива применом модела суфиксалног типа. Нас овде првенствено занимају они случајеви у којима какав предмет (појам) има два назива која се међусобно разликују само формално.” Као пример за овај творбени процес може се навести синтагма нуклеарна централа и њен универб нуклеарка. Б. Ћорић сматра да се ова два именована

разликују само формално. Као једини разлог за настајање универба он наводи језичку економију и констатује да би “са становишта језичке економије краћа форма требало да има предност у односу на синтаксичку конструкцију. Међутим, та структурна предност очито није довољна да би се комуникативна вредност деривата повећала” (Ђорић 2008: 164). Дакле, запажамо да је Б. Ђорић запитан над чињеницом да универб не успева да истисне синтагму од које је настао, а објашњење за то види у чињеници да сложени назив припада стандарднојезичкој сфери, док је универбизована форма карактеристична пре свега за разговорни и професионални говор.

Усредредићемо се на универбе у разговорном језику (иако их има и у различитим терминологијама, исп. Оташевић 1996) и покушаћемо да одговоримо или да се приближимо одговорима на неколико питања: 1) Где је граница између деривације и универбизације? 2) Да ли су универби производ само језичке економије или их још нешто изазива? 3) Да ли се значење мотивне синтагме и универба заиста може изједначити у потпуности? 4) Зашто опстаје синтагматска форма и онда када настане универб? 5) Да ли универб може настати од било које синтагме?

Да бисмо одговорили на та питања, покушали смо да одредимо статус универба у савременом српском језику. Одлучили смо да испитамо неколико таквих лексема које наводе Б. Ђорић (2008) и Ђ. Оташевић (2008) у најцитиранијим радовима у Србији посвећеним универбизацији: *генералка* (*генерално спремање*); *масовка* (*масовна туча*); *тоталка* (*тотална штета*), *бензинац* (*бензински мотор*), *годишњак* (*годишњи одмор*), *личњак* (*лична карта*), *пластичњак* (*пластични експлозив*), *хавајка* (*хавајска кошуља*); *слободњак* (*слободни уметник*), *љубић* (*љубавни роман*). За неке од ових лексема наводе се и два значења, али не више од тога.

Пошли смо од претпоставке да су значења ових универба позната студентима јер припадају разговорном језику, па смо затражили од четрдесет двоје студената Групе за српски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду да дефинишу њихова значења. На наше велико изненађење, испоставило се да ове лексеме имају неочекивано велик број значења и да, осим мотивне синтагме која се наводи у литератури, постоји и мноштво других синтагми које су их могле мо-

тивисати. Наводимо различита значења, која смо распоредили према фреквенцији одговора.¹

ГЕНЕРАЛКА – генерално чишћење куће, жена генерал, генерална проба, генерално чишћење аутомобила, генерално чишћење собе, жена генерала.

ТОТАЛКА – тотално сређивање куће, синоним генералки, тотална распродаја, тотална грешка, тотално сређивање живота, тотална штета, особа која све ради, нешто што је у потпуности, крајње стање нечега, јако изражена особина, радикална измена, радња одрађена до краја, тоталитарни режим, ригидна инспекција, потпуна доминација.

МАСОВКА – масовна туча, масовно окупљање, масовно убиство, масовни догађај, група људи, скуп, маса, гомила, масовна појава, масовна журка, масовна употреба нечега, операција, протест, покрет, поступак, демонстрације, масакр.

БЕНЗИНАЦ – аутомобил, возило, бензин, човек који точи бензин, власник бензинске пумпе, контејнер за бензин.

ГОДИШЊАК – годишњи часопис, албум са фотографијама, свеска, годишњи извештај, вршњак, календар, једногодишња животиња, књига с именима свих ученика и професора, фотографисање.

ЛИЧЊАК – лична карта, нешто што припада некоме, лични дневник, лични опис, биографија, некакав препознатљив знак неке особе, лично мишљење, нешто што личи на нешто друго, лична имовина, лична фотографија, онај који све доживљава лично, лична грешка у спорту.

ПЛАСТИЧЊАК – пластични предмет, пластични хирург, жена са силиконима, пластични кликер, пластифицирана картица, ефекат стаклене баште, нешто неквалитетно, лицемерна особа, нешто што није оригинално, особа која не показује емоције, пластично цвеће, пластични нос, кич, пластична посуда, врт, нешто неквалитетно, стакленик, лажњак.

ХАВАЈКА – хавајска кошуља, жена са Хаваја, мајица, бермуде, део гардеробе, фризура, жена егзотичног изгледа, капа, мараме, шешир, део обуће, журка у хавајском стилу, хаљина, сукња, ствар са мотивом Хаваја.

¹ Ова, као и свака друга анкета, има своје предности и недостатке. Основна предност је у томе што подаци добијени анкетом дозвољавају да се упознамо са реалном језичком ситуацијом, са језиком у употреби, са језичким осећањем говорника српског језика. У радовима о универбацији које смо читали запазили смо да таквих података нема и да се они углавном заснивају на теоријским резултатима. Недостатак ове анкете лежи у недовољном броју испитаника и чињеници да смо испитали само једну социјалну групу, а то су студенти. Ипак, са сигурношћу мођемо рећи да резултати које смо добили можда нису прецизни, али указују на тенденције у језику, а то нам је, за ову прилику, довољно.

СЛОБОДЊАК – шут у спорту, човек слободног духа, ударац, *freelanser*, човек који није у браку, присталица либералне политичке партије, слободни стил у пливању, човек који је изашао из затвора, екстровертна особа, опуштена особа, особа без партнера, ведра особа, сувише опуштена особа.

ЉУБИЋ – цвет, филм, роман, пољубац, прича, топоним у Србији, фотографија на којој се неко љуби, мали пољубац при поздраву, љупка особа, презиме, феминизирани мушкарац, пољубац, смајлић са пољупцем, заљубљена особа.

2. Опстанак универба

Важно је напоменути следеће: говорници су ретко у прилици да размишљају о значењу универба независно од контекста. Када се суоче са њима у одређеном контексту, немају проблема да декодирају њихово значење. Ситуација се, међутим, значајно усложњава када се говорник српског језика суочи са тим, иначе добро познатим лексемама, независно од контекста, тј. самостално. Од студената је тражено да наведу једно значење (оно које користе или које им је познато), а добијено је, као што смо видели, много дефиниција које претендују да буду идентификација основног значења ових лексема. Ова анкета нас наводи на закључак да су значења универба врло нестабилна и зависна од контекста. Могуће је да разлоге за то треба тражити у чињеници да многе од ових лексема спадају у нове речи – неке у околионализме и/или жаргонизме. Већина универба није потврђена у речницима савременог српског језика, што значи да је у питању лексика у настајању, она која тек треба да се семантички и прагматички стабилизује или да заувек нестане из српског језика. Следећи размишљања Е. С. Кубрјакове о тзв. *једнодневним речима* које настају *ad hoc*, за једнократну употребу, Б. Ћорић (2010: 327) мисли да и универби спадају у такву лексику, што би могло да значи да се значења неких од ових лексема никада неће стабилизovati.

Ипак, неки ће опстати и задржати и већи број значења из репертоара који је овде наведен. Који универби имају веће шансе да опстану? Из приказане анкете лако се може запазити да је за неке универбе прикупљен мањи број различитих дефиниција, тј. да су одговори хомогенији. За друге пак важи обрнуто – одговори су хетерогенији, па је прикупљено много различитих дефиниција. Као екстреме издвојили бисмо *бензинац* (са најмањим бројем значења) у односу на *пластичњак* (са највећим бројем значења). Одговор на питање зашто постоји разлика у интерпретацији ова два универба лежи у значењу придева *бен-*

зински и *пластични* у мотивним синтагмама. Придев *бензински* се по природи ствари односи на значајно мањи број предмета и појава у односу на придев *пластични*, па је и број могућих именица уз *бензински* значајно мањи у односу на број могућих именица уз *пластични*. Мањи број потенцијалних мотивних синтагми у којима партиципира придев *бензински* утиче на стабилније значење мотивисаног универба. На претраживачу Гугл, именица *бензинац* на српским сајтовима готово се по правилу употребљава у пару са именицом *дизелаш* и односи се на дистинкцију између аутомобила са бензинским моторима (*бензинцима*) и оних са дизел-моторима (*дизелашима*). Безброј могућих пластичних предмета онемогућава именицу *пластичњак* да стабилизује значење.

3. Вишезначност универба

То што се неки универби односе на већи број реалија Б. Ћорић (2010) третира као значењску хомонимију: “Потврђени су универби типа *швајцарац – швајцарски нож* и *швајцарац – швајцарски пас*, а потенцијално их може бити и више. Тиме се јавља читава лепеза хомонимних универба” (Ћорић 2010: 329). Међутим, у самом закључку тог истраживања, Ћорић наводи парадоксалан закључак да они универби код којих се запажа *интерна хомонимија* (то су они који су мотивисани синтагмама са истом лексемом у улози одредбеног члана) представљају полисемичне структуре, док сви примери екстерне хомонимије спадају у творбене хомониме.

Према нашем мишљењу, наведена бројна значења универба никако нису могла настати хомонимијом. Предуслов хомонимије јесте значењска неповезаност, а сва наведена значења сваког универба понаособ јесу значењски повезана. Такође, не слажемо се са интерпретацијом да су значења повезана полисемијом јер је за такав вид повезивања важно постојање доминантног значења (то је обично оно примарно, основно) из којег, путем уобичајене радијалне полисемије, настају секундарна значења или које омогућава настанак ланца значења, путем, знатно ређе, ланчане полисемије.² Међу значењима универба нема основних значења и нема хијерархије – постоје само она која су уобичајенија, фреквентнија и она која се ређе јављају. Сматрамо да значења универба настају тзв. *понављањем истог твор-*

² О природи и механизмима полисемије и хомонимије, исп. Драгићевић 2010.

беног модела (према Д. Гортан Премк 2004: 133). Д. Гортан Премк објашњава овај механизам на примеру значења деривата белка, који може да означава и женку неке животиње беле боје (овцу, кобилу, кучку, мачку итд.), биљку беличасте боје, беличаст плод различитих воћака (јабуре, крушке, шљиве итд.), жену светлоплаве косе, сребрни новчић итд. “Све су ове семантичке реализације настале независно једна од друге, новим актом варирања”, сматра Д. Гортан Премк, “понављањем истог творбеног модела, што за последицу има изостанак међусобног односа једне реализације с другом; све су оне, да тако кажемо, радијално везане за реч у творбеној основи.” Управо је такав случај са универбима, и не само с њима већ и са многим дериватима. Значења настају независно једна од других, али их на семантичком окупу држи мотивна синтагма. Одговарајући термин за ову појаву проналазимо код Е. Корјаковцеве (2018), која ову појаву назива *полиреференцијалност*, коју, очекивано, ова ауторка запажа у руским, пољским и чешким универбатима, нпр. у руском језику: *гуманитарка*¹ = *гуманитарная помошь и гуманитарка*² = *гуманитарные науки или у чешком: seznatka*¹ = *seznavací služba* и *seznamka*² = *seznavací rubrika*.

4. Семантичка веза између мотивних синтагми и мотивисаних универба

Од групе студената Српског језика на Филолошком факултету тражено је да, без много размишљања, напишу прву асоцијацију на следеће универбе: *генералка*, *масовка*, *тоталка*, *бензинац*, *годишњак*, *личњак*, *пластичњак*, *хавајка*, *слободњак*, *љубић*. У питању су, дакле, они исти универби које је друга група студената дефинисала, што смо већ представили у раду. Трећа група студената добила је задатак да напише прву асоцијацију на мотивне синтагме универба које испитујемо, а то су: *генерално спремање* (> *генералка*), *масовна туча* (> *масовка*), *тотална штета* (> *тоталка*), *бензински мотор* (> *бензинац*), *годишњи одмор* (> *годишњак*), *лична карта* (> *личњак*), *пластични експлозив* (> *пластичњак*), *хавајска кошуља* (> *хавајка*), *слободни уметник* (> *слободњак*) и *љубавни роман* (> *љубић*).

Ево резултата асоцијативне анкете:

ГЕНЕРАЛКА – војска (4), чишћење (4), генерал (2), сређивање (2), ађутант, капа, кућа, машина, проба, све, спремање, униформа.

ГЕНЕРАЛНО СПРЕМАЊЕ – кућа (10), чишћење куће (4), испит (3), пролеће (2), слава (2), собе (2), **генералка куће**, излазак, кућни послови, мама, пражњење гардеробера, соба, сређивање за излазак, уређивање, хаос, чишћење, чишћење до изнемоглости, чишћење собе.

МАСОВКА – велико (3), маса (2), пушка (2), гужва, жена, илуминати, јака жена, мања, масовно, масонерија, одмазда, оружје, рукавице, секта, тенк, фес.

МАСОВНА ТУЧА – насиље (4), утакмица (4), хулигани (4), крв (3), навијачи (3), алкохол, делинквенти, дискотека, журка, излазак у клуб, испред кафића, клуб, младалачка делинквенција, момци, на улици, на протесту, новински чланак, пијани људи, протест, рат, средња школа, у школи.

ТОТАЛКА – потпуно (2), тотално (2), анестезија, антена, апсолутност, готово, дебакл, комплетно, кул особа, менталка, опозит, преглед, све, темељно, укупно, целина, целовито, целокупно.

ТОТАЛНА ШТЕТА – саобраћајна несрећа (4), судар (3), ауто (2), елементарна непогода (2), ја (2), катастрофа (2), поплава (2), уништење (2), банкрот, грешком скинут новац са рачуна, губитак, губитак новца, декадентно, кад ти се свиђа неко коме се ти не свиђаш, ланчани судар, малер, одштета, пламен, платонска љубав, пропаст, пукла цев, рат, смак света, удес.

БЕНЗИНАЦ – ауто (8), аутомобил (6), пумпа (2), ватра, голф, дизел, **мотор**.

БЕНЗИНСКИ МОТОР – аутомобил (10), ауто (6), пумпа (3), гориво (2), кола (2), авион, бензин, бензинска станица, другови, мирис горива, момак, мотор, нафта, пут, упадљив, Харли Дејвисон, час историје.

ГОДИШЊАК – књига (4), часопис (4), календар (2), катедра (2), лексикон (2), матура, **одмор (2)**, слика (2), споменар (2), чланак (2), школа (2).

ГОДИШЊИ ОДМОР – море (10), лето (8), летовање (3), посао (2), срећа (2), време без учења, коначно, летовање у Грчкој, никако да дође, плажа, путовање, срећа у несрећи, сунце, сунцобран, уживање, 15 дана.

ЛИЧЊАК – **карта (6)**, особа (2), биографија, близанац, лице, лична, личност, ништа, особено, свеска, сличност, сопствено, човек.

ЛИЧНА КАРТА – Аца Лукас (5), идентификација (5), ружна слика (3), полиција (3), документ (2), подаци (2), празна је (2), губљење, идентитет, ЈМБГ, новчаник, одрастање, понекад је заборавим, ретко у торби, слика, СУП, фотографије, уши.

ПЛАСТИЧЊАК – пластика (4), вештачко (2), кеса (2), флаша (2), Барбика, башта, лавор, лажан, посуда, ружан, тањир, усиљеност, пластеник, човек.

ПЛАСТИЧНИ ЕКСПЛОЗИВ – бомба (10), ватра (4), играчка (2), Нова година (2), акциони филм, балон, бомба, боца, Галилео, експлозија, криминалистичке серије, лажно, пиротехника, пластика, плин, ране на кожи, флаша, цртани филм.

ХАВАЈКА – кошуља (4), сукња (3), лето (2), море (2), банана, Јамајка, гужва, обала, Хаваји, хаљина, цвеће, шешир, шортс.

ХАВАЈСКА КОШУЉА – море (4), плажа (4), палма (3), лето (2), Хаваји (2), веселе боје, одмор, серија, цвеће, шаренило, шарени дезен, шарено, коктели, сунце, Кубанац, папагај, фрајери, дебели Американци, мој дечко, неозбиљност, људи у бермудама, каубој, цветићи, цветови, мушкарац на плажи, шарено, American pie.

СЛОБОДЊАК – птица (3), слобода (2), ударац (2), фудбал (2), ум, вештина, вук, говор, либерал, машта, пад, панкер, пас, распуст, слика.

СЛОБОДНИ УМЕТНИК – слика (4), песник (2), сликар (2), сликарство (2), аматер, машта, поезија, сликање, слобода, стваралац, фотографија, Марина Абрамовић, графит, Коларац, луд, туга, концептуализам, наркоман, голота, мало ћакнут, несхваћени песимиста, сликар, боом, фотограф, улични графити, улица, Салвадор Дали, занесењак, музичар, наивна уметност, несхваћеност.

ЉУБИЋ – цвет (4), роман (3), пољубац (2), брдо, глупост, Данијела Стил, деминутив, завичај, кримић, љубав, љубичица, љутић, Чачак.

ЉУБАВНИ РОМАН – патетика (4), јефтино (2), љубав (2), Ана Карењина (2), сузе (2), срећан крај (2), заљубљеност, Мир Јам, романтика, уживање, Николас Спаркс, Весна Дедић, Вронски, заљубљеност, Педесет нијанси сива, лош, клише, Данијела Стил, бедак, домаћица, сузе, туга, викенд, филм, Аманда Квик, бестселер, љубав цвета, туга и срећа, Покајање (новела).

Ова анкета има више циљева. Први циљ је испитивање семантичке везе између мотивних синтагми и мотивисаних универба. Семантичка веза заснована је на асоцијативној, па се очекује да ће се међу асоцијацијама на универбе појавити и мотивне синтагме и обрнуто – међу асоцијацијама на синтагме мора се наћи и понеки универб. Међутим, прикупљене асоцијације у анкети готово да демантују постојање било какве семантичке везе између ових јединица.

На стимулус *бензинац* од 20 испитаника само је један одговорио *мотор*. На стимулус *годишњак* – само два одговара била су *одмор*, *хавајка* је изазвала чак 4 асоцијације *кошуља*, а *личњак* – 6 асоцијација које су гласиле *лична карта*. Закључујемо да од укупно 10 испитиваних универба само 4 (мање од пола) стоје у асоцијативној вези са мотивним синтагмама, а од та четири универба – само два успостављају чврсту асоцијативну везу са мотивним синтагмама.

Ако осмотримо асоцијативне везе у обрнутом смеру, запажамо сличне резултате. Од 35 испитаника који су писали прве асоцијације на 10 задатих синтагми, само је један испитаник на *генералка* имао асо-

цијацију *генералка куће* и на томе се завршава асоцијативно, а затим и семантичко повезивање мотивних синтагми и универба. Закључујемо да мотивне синтагме прилично фреквентних универба у српском језику готово никада као асоцијацију код говорника српског језика не изазивају мотивисане универбе.

Дакле, у праву је Б. Ђорић када каже да закон језичке економије (због којег универби настају) не успева да истисне мотивне синтагме и да у живој употреби опстају обе јединице. Б. Ђорић то објашњава различитим функционалним стиловима у којима се појављују синтагме и универби, а нама се чини да разлоге треба тражити и у чињеници да се семантички не поклапају. Универб, наиме, има далеко веће семантичке могућности него мотивна синтагма. Синтагма је прецизна, одређена, јасна, по структури и значењу личи на дефиницију, док је универб семантички разливен, створен да лако мења сферу употребе, да може да постане ознака за десетак и више различитих појмова. Е. А. Земска (1981: 120) тврди да мотивна синтагма и добијени универб имају идентично значење, што није увек сасвим тако. Не слажемо се са уобичајеним мишљењем које износи и Ђ. Оташевић (2008: 115) да “губљење језичке рашчлањености води ка згушњавању семантичког садржаја у оквиру једне речи.” Чувена метафора о универбизацији као виду семантичког згушњавања или кондензације (згушњавања, збијања, сажимања) двочланих јединица у једночлану заправо не стоји. Да је тако, синтагме би у потпуности уступиле место универбима, а то се не дешава. Наше истраживање показује да се универбизацијом заправо постиже семантичко разређивање и разливање, а не згушњавање.³ О каквом згушњавању може бити речи ако јасну и недвосмислену синтагму *тотална распродаја* заменимо именицом *тоталка*, чији суфикс отвара безброј могућности?⁴ Универби су лек-

³ У вези са универбацијом као компресијом, исп. Корјаковцева (2018). Следећи дефиниције В. В. Лопатина и Н. А. Јанко-Гриницке, Е. И. Корјаковцева дефинише универбат као творбени компресат и разликује две врсте творбене компресије: 1) формално-структурну компресију и 2) семантичку компресију. У скоро свим радовима о универбацији на материјалу српског и других словенских језика говори се о семантичкој компресији универбата. Исп. И В. В. Лопатин (1973).

⁴ А. Шеховић (2012: 413) везује вишезначност универба са значењском поливалентношћу одређених суфикса. Она издваја суфикс *-јак* као поливалентни суфикс који доводи до вишезначности универба насталих његовом употребом. Наше истраживање потврђује овај навод о вишезначности универба на *-јак*, али се показало да су и остали именички универби вишезначни, па се поставља питање да ли узрок вишезначности ових именица треба тражити само у поливалентности суфикса.

семе које се обично разумеју само у одређеном контексту, као и многе друге речи које се користе у разговорном језику.

5. Експресивност универба

Шта сазнајемо из асоцијација? Асоцијације на универбе не указују на њихову асоцијативну, а затим и семантичку везу са мотивним синтагмама, али указују на њихову експресивност, која није истог интензитета код свих испитаних универба. Она се нарочито запажа у вези са универбом *пластичњак*. Међу асоцијацијама студената на ову лексему налазе се и ове: *вештачко, кеса, флаша, лажан, ружан, усиљеност*, а међу дефиницијама налазе се и следеће: *нешто неквалитетно, лицемерна особа, нешто што није оригинално, кич, лажњак*. Дакле, ако не знамо шта значи *пластичњак*, ванјезички и језички контекст указаће нам на значење, али шта год да означава, *пластичњак* је лажан, безвредан, ништаван.

Ако осмотримо асоцијације на универб *хавајка*, запазићемо и следеће: *лето, море, банапа, обала, цвеће*. Дефиниције хавајке показују да студенти нису баш сигурни да ли је у питању *кошуља, мајица, хаљина, бермуде, капа, мараме, шешир, сукња*, али у потпуности разумеју да се *хавајка* везује за забаву, лето, морску обалу, неозбиљност, лагодност, одмор и уживање.

Асоцијације на универб *слободњак* указују на позитиван однос говорника према ономе кога карактерише неки облик слободњаштва. Ретки изузеци типа *несхваћени песимиста, несхваћеност* само указују да однос према слободи не мора бити по правилу позитиван. Ево неких асоцијација: *птица, слобода, ум, вештина, машта, распуст*. *Слободњак* се дефинише као *човек слободног духа, екстревертна особа, ведрa особа, опуштена особа* итд.

Занимљива је експресивност именице тоталка. Говорници се слажу да ова лексема означава нешто што је тотално, што је у потпуности доведено до краја. Међутим, њихове дефиниције и асоцијације указују на чињеницу да то нешто што је доведено до краја често (не и обавезно) оцењујемо негативно. На то указују дефиниције као што су следеће: *тотална грешка, тоталитарни режим, ригидна инспекција, тотална доминација* и асоцијације: *дебакл, готово* итд.

Остали универби имају мање изражен степен експресивности, али читајући асоцијације које изазивају, за сваки од њих можемо декодирати доминантан позитиван или негативан став говорне заједнице према појму или појмовима на које универби реферишу.

О универбацији као средству експресивизације на материјалу српског језика већ је писано. С. Ристић (2004: 191) истиче да “универби, као и други типови експресивне лексике, дају комуникацији емоционалну тоналност”.

Ђ. Оташевић (2008: 116) примећује да перцепција универба “може бити праћена осећањем извесне непуновредности” у односу на мотивне синтагме. “У комуникативном акту они су факултативни”, наставља Ђ. Оташевић, “замена ‘правих’, језичком традицијом признатих назива.” И ова чињеница о њиховој другоразредности чини их маркираним, експресивним и везаним за разговорни језик, жаргон, комуникацију узајамно повезаних чланова друштвених група.

Закључујемо да је универбизација механизам језичке економије, али и механизам експресивизације лексике. Како с правом примећује А. Шеховић (2012: 408), “универби, као саставни дио разговорног језика, најбоље осликавају контраст двију супротстављених тенденција које у њему владају – тежње да се говори што непосредније и економичније, а у исто вријеме, што експресивније.”

6. Од којих синтагми настају универби

Аналізу универбизације у српском језику започели смо размишљајући у чему је специфичност универбизације у односу на било коју деривацију, тј. због чега се однос *нуклеарна централа* = *нуклеарка* разликује од *стара жена* = *старица*. Није нас задовољио одговор да именице типа *нуклеарка* спадају у новија образовања, да се користе у разговорном функционалном стилу и да углавном нису забележене у речницима. Према нашој оцени, већина универба потиче од тзв. *фразних лексема*, а у примерима које обрађујемо у питању су *фразне именице*. Истраживање Т. Прћића (2011) о фразним именицама у српском језику само нас је учврстило у овој хипотези. Т. Прћић дефинише фразну лексему као хибридную лексичку јединицу, која је формално реализована као синтагма, али се у погледу функције, садржине и употребе понаша као реч. Међутим, није увек лако иден-

тификовати фразну именицу. Т. Прћић (2011: 61) сматра да су фразне именице блиске речима јер 1) имају јединствену морфосинтаксичку функцију; 2) упућују на јединствен денотат; 3) могу бити употребљене самостално, онако како се употребљавају речи. Т. Прћић је дошао до једног важног закључка за ово истраживање. Наиме, фразне именице какве испитујемо склоне су елиптирању. *Хемијска оловка* тако постаје *хемијска*, *родитељски састанак* – *родитељски*, *семинарски рад* – *семинарски*. Овај тип испољавања језичке економије неки аутори такође називају универбизацијом (исп. Оташевић 2008: 113). За нас је овде важно запажање о склоности чврсто структурно и семантички везаних синтагми да се скраћују, тј. да стварају још једну форму. То значи да универб не може настати од било какве синтагме, већ од оних синтагми чији су чланови чвршће повезани од уобичајеног колокационог повезивања, па су оне, како примећује Прћић, прерасле колокацију. Оне су не само лексикализоване колокације већ и идиоматизоване. Према томе, у процени начина творбе неког кандидата за универб треба обратити пажњу на степен идиоматизованости мотивне синтагме.

7. Закључак

Анкетом смо анализирали десет фреквентних именичких мотивних синтагми и универбе који потичу од њих. Испитанике су сачињавале три различите групе студената Групе за српски језик Филолошког факултета Универзитета у Београду. Прва група је добила задатак да напише основно значење десет задатих универба, тј. да их дефинише. Друга група је замољена да напише прву асоцијацију која им падне на памет на тих истих десет универба, док су студенти треће групе писали прву вербалну асоцијацију (једночлану или вишечлану) на мотивне синтагме десет универба који су предмет истраживања. Анализа резултата анкете указује на следеће: 1) универби не настају од било каквих синтагми, већ од оних које представљају вишечлану лексему (фразну лексему); 2) разлоге за настајање универба видимо у језичкој економији и у тежњи за експресивизацијом; 3) асоцијативна веза између мотивних синтагми и мотивисаних универба врло је слаба, што значи да се универби, када настану, семантички дистанцирају од мотивних синтагми; 4) универби су вишезначни, семантички разливени, изразито зависни од контекста, док су фразне лексеме од којих настају обично једнозначне и семантички јасно одређене;

5) није тачна уобичајена представа да универби имају згуснуто, кондензовано значење, јер су њихова значења расплунута; б) није тачно да се однос између значења универба објашњава полисемијом или хомонимијом, јер значења универба настају механизмом који се зове *понављање истог творбеног модела*; 7) универби не успевају да истисну мотивне фразне лексеме, већ опстају обе јединице; 8) није истинита да разлог за опстајање и једних и других јединица треба тражити у њиховој везаности за различите функционалне стилове – основни разлог је семантичка различитост ових јединица (синтагма је једнозначна и прецизна, а универб је вишезначан, контекстуално зависан и стално отворен за нова значења); 9) контекст игра важну улогу у декодирању значења универба – то су контекстуалне речи.

Цитирана литература

- Даринка Гортан ПРЕМК, 2004: *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Друго издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, 2010: *Лексикологија српског језика*. Друго издање. Београд: Завод за уџбенике.
- Елена Андреевна ЗЕМСКАЯ, Маргарита Васильевна КИТАЙГОРОДСКАЯ, Евгений Николаевич ШИРЯЕВ, 1981: *Русская разговорная речь. Обице вопросы. Словообразование. Синтаксис*. Москва: Наука.
- Елена И. КОРЯКОВЦЕВА, 2018: Универбација как вид компресивног словообразования в современных русском, польском и чешском языках. ŠENOVIĆ, Amela (ur.). *Univerbacija/uniberbacija u slavenskim jezicima*. Sarajevo: Slavistički komitet, 222–234.
- Владимир В. ЛОПАТИН, 1973: *Рождение слова*. Москва: Наука.
- Ђорђе ОТАШЕВИЋ, 1996: Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије). *Стандардизација терминологије*. Београд: САНУ, Савезни завод за стандардизацију, Институт за српски језик САНУ, YU форум квалитета, 57–61.
- Ђорђе ОТАШЕВИЋ, 1997: Универбација. *Наш језик*. XXXII, св. 1–2, 52–64.
- Ђорђе ОТАШЕВИЋ, 2008: *Нове речи и значења у српском језику*. Београд: Алма.
- Твртко ПРЋИЋ, 2011: И синтагме и речи: фразне именице у српском језику. *Лексикологија. Ономастика. Синтакса*, зборник у част Гордани Вуковић. Нови Сад: Филозофски факултет, 59–70.

- Стана РИСТИЋ, 1995: Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике. *Јужнословенски филолог*. LI, 125–133.
- Стана РИСТИЋ, 2004: *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Божо ЋОРИЋ, 2008: *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Божо ЋОРИЋ, 2010: Универбизација у српском језику на фону хомонимије. ПЕТРУХИНА, Е. В. (ред.). *Новые явления в славянском словообразовании, система и функционирование* (доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов). Москва: Издательство Московского университета, 326–336.
- Amela Šehović, 2012: Univerbacija u bosanskom jeziku. ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна (гл. ур.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта. Београд: Филолошки факултет, 407–417.

Some Aspects of Univerbation in the Serbian language

Based on the three-part survey with the three different groups of students who are studying Serbian language at the University of Belgrade, Faculty of Philology, the author tries to answer the following questions regarding univerbation: 1) Where is the boundary between derivation and univerbation? 2) Are univerbs the products of language economy only or something else causes it? 3) Can a meaning of a motivation syntagm and an univerb be the same? 4) Why a syntagmatic form still exists after formation of a univerb? 5) May a univerb be formed from any syntagm? The study comes at answers to these questions and they are presented and explained in this paper, and then listed in the Conclusion.